

УКРАЇНСЬКЕ
ГЕОГРАФІЧНЕ
ТОВАРИСТВО

UKRAINIAN
GEOGRAPHICAL
SOCIETY

УКРАЇНСЬКА ГЕОГРАФІЯ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Том II

Київ - 2016

УДК 910.001(911.0+528.0(477))
ББК 26.8(4 Укр)
У 45

У 45 Українська географія: сучасні виклики. Зб. наук. праць у 3-х т. – К.: Прінт-Сервіс, 2016. – Т. II. – 363 с.

ISBN 978-617-7069-35-4
ISBN 978-617-7069-37-8

У збірнику наукових праць розглядаються теоретичні та прикладні проблеми сучасної географії, подаються результати географічних досліджень, проведених у різних регіонах України.

Для науковців, студентів, усіх, хто цікавиться географією у всіх її проявах.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ.

Олійник Я.Б. – член-кор. НАПН України, д-р ек. наук, проф. (*відповідальний редактор*)

Балабанов Г. В. – д-р геогр. наук, проф.

Бортник С. Ю. – д-р геогр. наук, проф. (*заступник відповідального редактора*)

Воровка В. П. – канд. геогр. наук, доц.

Гожик П. Ф. – акад. НАН України, д-р геол.-мін. наук, проф.

Гродзинський М. Д. – член-кор. НАН України, д-р геогр. наук, проф.

Денисик Г. І. – д-р геогр. наук, проф. (*заступник відповідального редактора*)

Зеленська Л. І. – д-р геогр. наук, проф.

Ковальчук І. П. – д-р геогр. наук, проф.

Лісовський С. А. – д-р геогр. наук, проф.

Масляк П. О. – д-р геогр. наук, проф.

Мезенцев К. В. – д-р геогр. наук, проф.

Мельничук М. М. – канд. геогр. наук, доц.

Муніч Н. В. – канд. пед. наук, доц.

Ободовський О. Г. – д-р геогр. наук, проф.

Олещенко В. І. – заслужений юрист України, канд. геогр. наук, доц.

Осадчий В. І. – член-кор. НАН України, д-р геогр. наук, проф.

Немець К. А. – д-р геогр. наук, проф.

Палієнко В. П. – д-р геогр. наук, проф.

Пересадько В. А. – д-р геогр. наук, проф.

Петлін В. М. – д-р геогр. наук, проф.

Поп С. С. – д-р фіз.-мат. наук, проф.

Руденко В. П. – д-р геогр. наук, проф.

Руденко Л. Г. – акад. НАН України, д-р геогр. наук, проф.

Сосса Р. І. – д-р геогр. наук, проф.

Топчієв О. Г. – д-р геогр. наук, проф.

Черваньов І. Г. – д-р техн. наук, проф.

Шаблій О. І. – д-р геогр. наук, проф.

Шищенко П. Г. – член-кор. НАПН України, д-р геогр. наук, проф.

Цвелих Є. М. – *відповідальний секретар*

Друкується за постановою Вченої ради Українського географічного товариства.

Рекомендовано до друку Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ISBN 978-617-7069-35-4
ISBN 978-617-7069-37-8

©Українське географічне товариство, 2016

рамках цього, Спільна операційна програма Румунія-Україна 2014-2020 Європейського Інструменту Сусідства та Спільна операційна програма Румунія - Республіка Молдова 2014-2020 Європейського Інструменту Сусідства - обидві були прийняті Європейською комісією 18 грудня 2015 року. Обидві нові програми пропонують спадкоємність колишньої тристоронньої програми, Румунія-Україна- Республіка Молдова 2007-2013 рр. У цьому контексті, нові програми будуть зосереджені на консолідації попередніх результатів і показників, досягнутих протягом усього попереднього періоду програми.

Загальні цілі включають в себе обидві програми та представлені зростанням економічного розвитку і поліпшенням якості життя людей, що живуть в межах території Програми. Це означає спільні інвестиції в галузі освіти, економічного розвитку, культури, інфраструктури та охорони здоров'я, в той же час забезпечуючи безпеку громадян у всіх трьох країнах. Проте, поділ колишньої тристоронньої програми на дві двосторонні програми тільки забезпечуватиме всебічну участь зацікавлених осіб, які приймають рішення на програмному рівні, і також великі можливості для зацікавлених сторін і потенційних бенефіціарів. Було багато засвоєних уроків під час програми Румунія–Україна–Молдова, що оцінюють рішення і бажання кращого управління на користь обох нових програм.

ГРИШКО Світлана

Мелітопольський відділ

З ІСТОРІЇ ПІЗНАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ЛІСОМ І СТЕПОМ: ОСНОВНІ ЕТАПИ

Проблема безлісся степів завжди була тісно взаємопов'язана з проблемою взаємовідносин між лісом і степом. І навпаки: «вирішення проблеми походження лісостепу тісно взаємопов'язане з розглядом двох інших проблем: взаємодії лісу і степу та безлісся степів» [1, с. 6]. В результаті того, що під впливом господарської діяльності людини природа степу докорінно перебудована, з другої половини XIX ст. проблема взаємодії та взаємовідносин між лісом і степом почала поступово переростати у проблему взаємозв'язків між лісокультурами і полем. Це внесло суттєві зміни в основні аспекти досліджень і вивело цю проблему з області теорії в практику, особливо на початку XXI ст.

Загалом проблеми походження лісостепу і безлісся степів настільки тісно пов'язані між собою, що у більшості праць їх досліджували сумісно. В історії пізнання взаємозв'язків між лісом і степом та безлісся степів виокремлюється кілька етапів. Зазначимо найбільш характерні ознаки кожного з них. За основу виділення етапів взято підходи і принципи розроблені Г.І. Денисюком, які використані при обґрунтуванні часових зрізів пізнання лісостепу [1].

Початковий етап (друга половина XVIII – середина XIX ст.). Упродовж цього часу зароджується та ставиться в географічній літературі проблема взаємодії між лісом і степом та безлісся степів. Присвячені їм праці П.С. Палласа, І.У. Палімпсестова, А. Грізебаха, К. Бера, О. Міддендорфа, Ф. Тецмана та інших не втратили свого значення і в теперішній час. У цих дослідженнях безлісся степів і наступ лісу на степ пояснювали, здебільшого, одним чинником: кліматичним або гідрологічним. Поряд з натуральними П.С. Паллас вперше виділив антропогенний чинник і показав його роль у формуванні безлісся степів.

Етап активного розгляду проблеми безлісся степів та взаємодії лісу і степу (друга половина XIX – початок XX ст.). У цей час активно розвиваються комплексні дослідження природи, які тісно взаємопов'язані з господарськими та культурними запитами. Суспільством усвідомлюється необхідність у наукових географічних знаннях. Географічні дослідження активізувало й те, що у 1891 р. всю чорноземну смугу (південні райони тодішньої Росії й України) охоплює посуха, неврожай і, як результат цих явищ, голод. У зв'язку з цим, впродовж цього етапу було запропоновано найбільшу кількість ідей та

гіпотез вирішення проблем взаємодії лісу і степу, безлісся степів. Ідеї та гіпотези опубліковані у класичних працях С.І. Коржинського, В.В. Докучаєва, А.М. Краснова, Г.І. Танфільєва, В.І. Талієва, Г.М. Висоцького, Б.О. Келлера, П.М. Крилова та багатьох інших. Характерним є те, що в дослідженнях переважає комплексний підхід до вирішення проблем взаємодії лісу і степу та безлісся степів. Проте і це не призвело до формулювання єдиної думки щодо походження лісостепу, хоча показало, що неспівпадання висновків ще не є свідченням помилковості різних поглядів на одне і теж явище і тепер [1].

Ще однією характерною рисою ідей та гіпотез цього періоду пов'язаних з вирішенням проблеми взаємодії лісу і степу та безлісся степів, є їх направленість на реалізацію практичних завдань у сільському господарстві, створення полезахисних лісосмуг, окремих ділянок лісів (перші лісокультури) та охорону природи степу. Розвиток поглядів на природу степу був стимульований виходом у 1883 р. книги В.В. Докучаєва «Русский чернозём» [3] та у 1892 р. праці «Наши степи прежде и теперь» [2].

Етап детальної розробки наявних та нових гіпотез безлісся степів (20-30-ті рр. ХХ ст.). Упродовж цього періоду продовжуються активні дослідження проблеми взаємодії лісу і степу, формулюються нові гіпотези походження степу, що враховують відкритий В.В. Докучаєвим закон зональності. Ці ідеї та гіпотези опубліковані у працях Г.Е. Гроссета, І.В. Тюріна, О.О. Ізмаїльського, Й.К. Пачоського, Є.М. Лавренка, В. Шафера та ін. Проте і в цей час в історії поглядів на розвиток степу переважають ідеї й гіпотези, які пояснюють не лише причини безлісся степів. Лісостеп і степ – два різних за своєю суттю ландшафти. Окремі географи й геоботаніки [4, 5] це визнають, однак далі цього розуміння не йдуть й залишають без уваги інші питання розвитку степового ландшафту. Більшість авторів, віддаючи дань минулому, продовжують розглядати степ як самостійний зональний безлісий ландшафт.

Етап досліджень пов'язаний з активним господарським освоєнням степу (40-80-ті рр. ХХ ст.). Дослідження степу пов'язані з повним активним господарським освоєнням його природних ресурсів у післявоєнні роки, зокрема обводненням, створенням нових лісових насаджень та лісосмуг, а також із розквітом ландшафтознавства. Разом з тим, нових гіпотез безлісся степів та можливостей формування тут лісових масивів не було запропоновано, але активно використовувалися минулі наукові розробки та набутий досвід степового лісорозведення. На особливу увагу заслуговує неоправдано забутий так званий «Сталінський план перетворення природи» [6] розроблений провідними на той час (1948 р.) географами, ботаніками, ґрунтознавцями, зоологами та іншими науковцями. Окремі оригінальні нароби цього плану можна з успіхом використовувати і тепер.

Набутий досвід дав змогу зробити висновок про необґрунтованість гіпотез, котрі стверджували, що степи були споконвіку безлісі і в межах цієї природної смуги неможливе лісорозведення. Праці С.І. Коржинського, А.М. Краснова, Г.І. Танфільєва, Г.Ф. Морозова, Г.М. Висоцького, В.М. Сукачова, П.С. Погребняка та успіхи вирощування лісонасаджень у Великоанадольському, Старобердянському, Богатирському та інших лісництвах цьому підтвердження.

Сучасний етап (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.). У зв'язку з успішним вирощуванням лісових культур в степах, зокрема і в межах південно-західної, найбільш посушливої частини Приазов'я, нових гіпотез щодо безлісся степів та можливостей вирощування лісокультур у степах не запропоновано. Разом з тим продовжується детальне вивчення наявних лісокультур, їх структури, можливостей розширення площ, раціонального використання, зокрема рекреаційного, лісгосподарського тощо, охорони, особливо створення на їх основі заповідних об'єктів та структурних елементів національної екомережі в Приазов'ї.

Отже, взаємозв'язки і взаємозалежність між лісом і степом, особливо в степовій зоні цікавлять науковців більше двох століть. У процесі пізнання цієї взаємодії виділено п'ять етапів, що дає змогу зберегти вже існуючі лісові насадження й створювати, раціонально використовувати та охороняти нові.

1. Денисюк Г.І. Лісополе України. – Вінниця : Тезис, 2001. – 284 с. 2. Докучаев В.В. Наши степи прежде и теперь. – М. : Селхозгиз, 1953. – 152 с. 3. Докучаев В. В. Русский чернозём. Отчёт Императорскому Вольному экономическому обществу. – СПб : Имп. Вольн. эконом. общ-во, 1883. – С. 232-234. 4. Лавренко Е.М. Характеристика степей как типа растительности // Растительность Европейской части СССР. – Л. : Наука, 1980. – С. 203-206. 5. Лавренко С.М. Нариси рослинності України. – Харків : Рад. селянин, 1930. – С. 58-112. 6. Постановление Совета Министров СССР и ЦК ВКП(б) «О плане полезащитных лесонасаждений, внедрении травопольных севооборотов, строительства прудов и водоёмов для обеспечения высоких и устойчивых урожаев в степных и лесостепных районах Европейской части СССР» от 20.10.1948 г. № 3960.

ГУСЄВА Наталія

Харківський відділ

ТЕНДЕНЦІ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ (НА ОСНОВІ КОЕФІЦІЄНТУ ПЕРШОСТІ)

Одним зі стратегічних пріоритетів для України після підписання Угоди про асоціацію з ЄС є перехід від традиційної моноцентричної моделі територіального розвитку до поліцентричної. В цілому поліцентричність територіального розвитку можна визначити як спосіб соціально-економічного розвитку певної території, за якого населення та економічна активність концентруються в декількох (двох та більше) близьких за розміром територіально відокремлених та функціонально взаємопов'язаних центрах [6]. Такими центрами в регіонах стають міста.

Поліцентричність можна досліджувати на різних рівнях – внутрішньоміському, міжміському (регіональному) та національному. На регіональному рівні досліджується взаємне розташування та функціональні зв'язки між містами певного регіону [6].

Існує цілий ряд показників і методик визначення моделі просторового розвитку регіону. Одним з таких показників є так званий «коефіцієнт першості», що виражається як питома вага населення найбільшого міста регіону від загальної чисельності населення регіону (табл.).

Найбільшими містами в усіх регіонах України є їхні адміністративні центри.

Середній коефіцієнт першості за регіонами нашої держави на 1. 01. 2015 р. становив 28 %, тобто в середньому в адміністративних центрах проживає кожний четвертий мешканець регіону. Проте, порівнявши коефіцієнти першості всіх регіонів країни, можна пересвідчитись, що існують значні регіональні відмінності. Так, амплітуда коливання питомої ваги найбільшого міста в населенні регіонів на початок 2015 р. складала від 9,2 % в Закарпатській області до 62,5 % у Київській та 53,2 % в Харківській областях. Враховуючи це, всі регіони України за коефіцієнтом першості на 1. 01. 2015 р. можна поділити на 4 групи:

1) регіони з найнижчим коефіцієнтом першості (менше 20,0 %): Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська області, АР Крим (за даними на 1. 01. 2014 р.);

2) регіони з коефіцієнтом першості нижче середнього (20,0-27,9 %): Вінницька, Донецька, Житомирська, Кіровоградська, Волинська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області;

3) регіони з коефіцієнтом першості вище середнього (28,0-35,9 %): Дніпропетровська, Львівська, Чернівецька області;

4) регіони з найвищим коефіцієнтом першості (36,0 % і вище): Київська, Харківська, Запорізька, Миколаївська, Одеська області (табл.).

Зрозуміло, що найвиразніші ознаки моноцентричної моделі просторового розвитку мають регіони з найвищим коефіцієнтом першості, а найбільшою поліцентричністю відрізняються регіони з найнижчим коефіцієнтом першості.